Shodná zobrazení v konstruktivních úlohách

III. část. Středová souměrnost

In: Jaroslav Šedivý (author): Shodná zobrazení v konstruktivních úlohách. (Czech). Praha: Mladá fronta, 1962. pp. 25–37.

Persistent URL: http://dml.cz/dmlcz/403450

III. část

STŘEDOVÁ SOUMĚRNOST

●

V této kapitole si ukážeme některé typy úloh, které lze řešit výhodně pomocí středové souměrnosti. Jistě víte, jak přiřazujeme obraz danému bodu nebo útvaru (přímce, kružnici). Připomeňme si ještě dvě věty o středové souměrnosti v rovině. Jsou to věty, které říkají, že za jistých předpokladů existuje právě jedna středová souměrnost mající dané vlastnosti.

Je-li dán v rovině bod S, existuje právě jedna středová souměrnost se středem S.

Je-li dána v rovině dvojice různých bodů A, B, existuje právě jedna středová souměrnost, která zobrazuje A v B, B v A. Jejím středem je střed úsečky AB.

Zabývejme se nejprve problémem „vzpříčení" úsečky mezi dvěma útvary tak, aby byla půlena daným bodem S.

Úloha 6. *Je dán čtverec $ABCD$, přímka p a bod S. Sestrojte úsečku XY tak, aby jejím středem byl bod S a aby bod X ležel na p, bod Y na obvodu čtverce.*

Rozbor. Úloha má dva neznámé body X, Y, které jsou však závislé. Kdybychom znali bod X, přiřadili bychom mu snadno bod Y jako obraz v souměrnosti podle středu S. Bodem X je však některý bod přímky p, „vyzkoušíme" tedy několik bodů přímky p podobně jako jsme experimentovali při řešení úlohy 4. Na obr. 16b jsou pokusy číslovány, nepodařilo se však najít zkusmo hledanou úsečku XY. Je zřejmé, že hledaný bod Y je bodem přímky p', která je obrazem přímky p v souměrnosti podle středu S. Zapišme si výsledek rozboru:

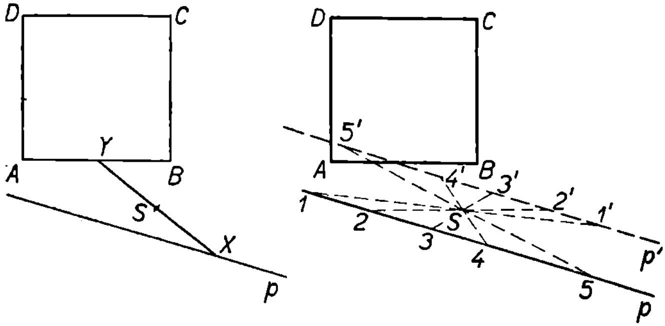

Obr. 16 a, b

Je-li úsečka XY řešením úlohy, pak
bod X je obrazem bodu Y v souměrnosti podle středu S,
bod Y leží 1. *na obvodu čtverce $ABCD$,*
2. *na obrazu p' přímky p v souměrnosti podle středu S.*

Konstrukce: K_1: *Sestrojíme obraz p' přímky p v souměrnosti podle středu S.*
K_2: *Sestrojíme společný bod Y přímky p' a obvodu čtverce.*
K_3: *Sestrojíme obraz X bodu Y v souměrnosti podle středu S.*
K_4: *Sestrojíme úsečku XY.*

Důkaz správnosti konstrukce. Z konstrukce K_2 plyne, že bod Y leží na obvodu čtverce. Z konstrukce K_3 plyne, že bod S je středem úsečky XY. Protože podle K_1 zobrazuje souměrnost S ($p \to p'$), zobrazuje také $p' \to p$, proto bod X (obraz bodu Y přímky p') leží na přímce p. Dokázali jsme, že sestrojená úsečka má žádané vlastnosti.

Diskuse. Konstrukce K_1 má právě jedno řešení. Počet řešení konstrukce K_2 závisí na vzájemné poloze přímky p' a obvodu čtverce; tyto útvary mohou mít společnou úsečku, dva různé body, jediný bod nebo žádný bod. Konstrukce K_3 má jediné řešení. Konstrukce K_4 má řešení, pokud je $X \not\equiv Y$.

Není-li bod S společným bodem obvodu čtverce a přímky p, má úloha právě tolik řešení, kolik jich má konstrukce K_2. Je-li bod S společným bodem obvodu čtverce a přímky p, má úloha vždy o jedno řešení méně než konstrukce K_2.

Všimněte si řešení úlohy 6 pozorně, zvláště jejího zápisu. Nejste asi zvyklí psát *shrnutí rozboru*. Je však užitečné zapsat si, co jsme zjistili o neznámých bodech. Musí to být takové jejich vlastnosti, na základě kterých je možno tyto body sestrojit. Zpravidla udáváme, na kterých daných nebo z daných údajů sestrojitelných základních křivkách*) leží každý neznámý bod. Užíváme-li metody zobrazení, můžeme neznámý bod sestrojit jako obraz jiného bodu v některém zobrazení.

Je vám jistě zřejmé, že jsme mohli při řešení úlohy 6 přiřazovat obrazy bodům obvodu čtverce. Dostali bychom obraz čtverce v souměrnosti podle středu S. Proveďte si řešení tímto způsobem a zapište si je podrobně podle vzoru řešení úlohy 6.

Zvolíme-li místo přímky a čtverce jiné útvary, zůstane princip řešení zřejmě stejný. Podívejte se na obr. 16a, kde je silně vyznačena úsečka XY. Dovedli byste sestrojit

*) Při konstrukcích kružítkem a pravítkem jsou základními křivkami kružnice a přímky. Neznámé body sestrojujeme jako společné body základních křivek.

čtverec, jehož úhlopříčkou je úsečka XY? Jistěže ano; pak také vyřešíte i následující úlohu.

Úloha 7. *Jsou dány přímky, a, b a bod S. Sestrojte čtverec $XYZU$ o středu S, jehož vrchol X leží na a, vrchol Z na b.*

Řešení. Sestrojíte-li úsečku XZ o středu S, proveďte navíc konstrukci čtverce o úhlopříčce XZ. Zapište si podrobné řešení.

Uveďme si nyní úlohu, ve které se použije dvou středových souměrností.

Úloha 8. *Je dána přímka p, kružnice $k \equiv (S, r)$ a body S_1, S_2 navzájem různé. Sestrojte trojúhelník ABC tak, aby jeho vrchol A ležel na p, vrchol B na k a body S_1, S_2 byly po řadě středy stran AC, BC.*

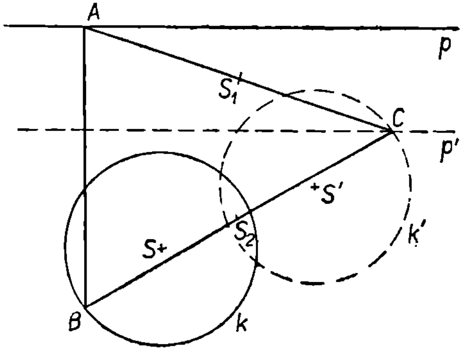

Obr. 17

Rozbor (obr. 17). Všechny vrcholy trojúhelníka jsou neznámé, bod C je však obrazem bodu A v souměrnosti S_1 o středu S_1 a bodu B v souměrnosti S_2 o středu S_2. Bod A leží na přímce p, jeho obraz $A' \equiv C$ leží na obrazu p'

přímky p v souměrnosti S_1. Bod B leží na k, jeho obraz $B' \equiv C$ leží na obrazu k' kružnice k v souměrnosti S_2. Shrňme výsledek rozboru:

Má-li úloha řešení, leží bod C

1. *na obraze p' přímky p v S_1,*
2. *na obraze k' kružnice k v S_2.*

Konstrukce. Jednotlivé kroky konstrukce popíšete snadno sami. Pamatujte však na to, že poslední konstrukce musí sestrojit hledaný útvar.

Důkaz konstrukce a diskusi proveďte podle vzoru úloh 6 a 7. Úloha může mít nejvýše dvě různá řešení.*)

Úlohy 6, 7, 8 jsou *polohové konstruktivní úlohy*, protože požadují sestrojení útvaru, jehož význačné prvky mají mít předepsanou polohu. Pomocí středové souměrnosti lze však řešit i *nepolohové konstruktivní úlohy*, tj. úlohy nepožadující od žádného prvku hledaného útvaru, kde má ležet. Sestrojování neznámých bodů však provádíme na základě polohových vlastností (hledáme společné body dvou základních křivek). Chceme-li řešit nepolohovou úlohu, musíme z ní nejprve učinit úlohu polohovou, a to tak, že *umístíme* některý z daných prvků útvaru (úhel, úsečku apod.). Umístění tohoto prvku předchází vlastnímu řešení úlohy, napíšeme je proto jako konstrukci K_0.

Úloha 9. *Sestrojte trojúhelník ABC, znáte-li jeho stranu c, těžnici t_A a dutý úhel ω sevřený těžnicí t_A a stranou b.*

Rozbor. Předpokládáme, že úloha má řešení a narýsujeme obr. 18. Považujme za umístěný útvar úhel $\sphericalangle MAN = \omega$ s vyznačenou úsečkou AS na rameni AN. Neznámé body

*) Úlohu můžete řešit také pomocí jediného zobrazení. Určete je jako složení středových souměrností se středy S_1, S_2. Který bod je obrazem bodu A ve výsledném zobrazení?

B, C jsou souměrné podle středu S. Bod C leží na polopřímce AM, bod B na kružnici $k \equiv (A, c)$. Hledáme-li polohové vlastnosti bodů B, C, provádíme vlastně rozbor této polohové úlohy:

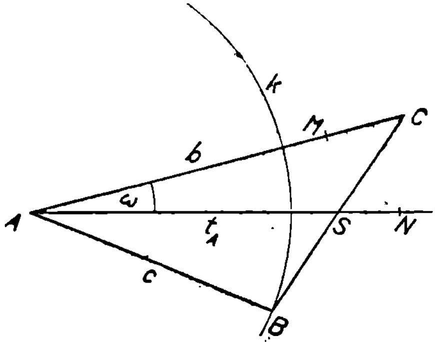

Obr. 18

Je dána polopřímka AM, kružnice $k \equiv (A, c)$ a bod S. Sestrojte úsečku BC tak, aby bod B ležel na k_1, bod C na polopřímce AM a aby bod S byl středem úsečky BC.

Tuto úlohu vyřešíme snadno podle vzoru úlohy 6. Výsledek rozboru lze formulovat takto:

Má-li úloha řešení,
leží bod C 1. *uvnitř polopřímky AM,*
2. *na kružnici $k' \equiv (A', c)$, která je obrazem kružnice $k \equiv (A, c)$ v souměrnosti podle středu S.*

Konstrukce (původní úlohy):

K_0: *Umístíme úhel $\sphericalangle MAS = \omega$, $AS = t_A$.*

K_1: *Sestrojíme $k \equiv (A, c)$.*

K_2: *Sestrojíme $k' \equiv (A', c)$ jako obraz kružnice k v souměrnosti podle S.*

K_3: *Sestrojíme bod C jako společný bod vnitřku polopřímky AM a kružnice k'.*

K_4: *Sestrojíme bod B jako obraz bodu C v souměrnosti dle středu S.*

K_5: *Sestrojíme trojúhelník ABC.*

Důkaz konstrukce. Již konstrukcí K_0 jsme dosáhli toho, že je $AS = t_A$, z K_4 plyne, že bod S je středem úsečky BC, proto úsečka $AS = t_A$ je těžnicí t_A trojúhelníka ABC. Z K_0 a K_3 plyne dále, že $\sphericalangle CAS = \omega$ je úhlem sevřeným těžnicí a stranou AC. Z konstrukce K_4 plyne, že bod B leží na $k \equiv (A, c)$, je proto $AB = c$.

Diskuse. Konstrukci K_0 nediskutujeme, konstrukce K_1, K_2 mají jediné řešení. Konstrukcí K_3 můžeme dostat dva, jeden nebo žádný bod C. Konstrukce K_4 má jediné řešení, konstrukce K_5 také, pokud neleží body A, B, C na jedné přímce. Kdyby však body A, B, C ležely na přímce AM, ležel by i bod S na AM a úhel ω by byl nulový nebo přímý. Protože tomu tak není, má K_5 právě jedno řešení.

Počet řešení celé úlohy záleží tedy na vzájemné poloze polopřímky AM a kružnice $k' = (A', c)$.*)

U nepolohových úloh provádíme obvykle diskusi i podle daných údajů, v našem případě úhlu ω a úseček t_A, c. Tato diskuse vyžaduje znalost trigonometrie, speciálně trigonometrického řešení pravoúhlého trojúhelníka. Na obr. 19a je zobrazen případ, kdy je úhel ω ostrý. Kružnice $k' \equiv (A', c)$ má s vnitřkem polopřímky AM společné dva různé body právě tehdy, když je $d < c$ a současně $A'A = 2\,t_A > c$. Protože $d = AA' \sin\omega = 2t_A \sin\omega$, dostáváme podmínku $2t_A \sin\omega < c < 2t_A$. Je-li $c \geqq 2t_A$, má kružnice k' s vnitřkem polopřímky AM jediný společný

*) Také tuto úlohu můžete řešit tak, že ve středové souměrnosti se středem S zobrazíte polopřímku AM a vyhledáte společné body jejího obrazu a kružnice k.

bod. Na obr. 19b je úhel ω tupý, kružnice k' může mít s vnitřkem polopřímky AM nejvýše jeden společný bod, to nastane právě tehdy, když je $c > 2t_A$.

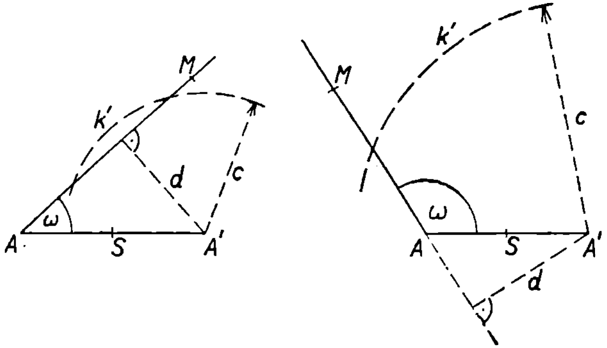

Obr. 19 a, b

V úlohách 6 až 9 byl vždy středem středové souměrnosti daný bod. V řadě úloh lze však využít i toho, že za střed souměrnosti zvolíme hledaný bod.

Úloha 10. *Je dána kružnice $k \equiv (S, r)$ a její vnější bod A. Sestrojte bod dotyku kružnice k s její tečnou procházející bodem A, nepoužívejte však Thaletovy kružnice.**)

Rozbor (obr. 20). Protože hledaným bodem T je některý bod kružnice k, musíme provést rozbor tak, jako by každý bod kružnice byl středem souměrnosti. Snadno si dokážete, že obrazy bodu S v množině všech souměrností, které mají střed na kružnici k, leží na kružnici $k_1 \equiv (S, 2r)$.

*) Takovou konstrukci potřebujeme např. v Lobačevského geometrii, kde neplatí věta Thaletova.

Obraz S' bodu S v souměrnosti podle hledaného bodu T leží pak ještě na kružnici $k_2 \equiv (A, AS)$, protože je $AS' = AS$. Rozbor můžeme shrnout takto:

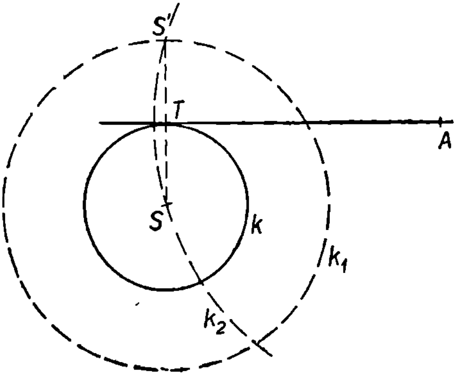

Obr. 20

Bod T je středem souměrnosti zobrazující bod S v bod S'.
Bod S' leží 1. *na* $k_1 \equiv (S, 2r)$,
2. *na* $k_2 \equiv (A, AS)$.

Konstrukce. K_1: *Sestrojíme kružnici* $k_1 \equiv (S, 2r)$.
K_2: *Sestrojíme kružnici* $k_2 \equiv (A, AS)$.
K_3: *Sestrojíme společný bod S' kružnic* k_1, k_2.
K_4: *Sestrojíme střed T souměrnosti* $S\ (S \to S')$.

Další fáze řešení můžete provést snadno sami. Všimli jste si, že v rozboru této úlohy se objevil pomocný neznámý bod S'. Doplnili jsme jím určení bodu T. V konstrukci jej sestrojujeme dříve než bod T.

Dosud uvedené úlohy byly celkem jednoduché, ukažme si řešení jedné obtížnější úlohy. Jistě oceníte pomoc, jakou nám k jejímu zvládnutí poskytne středová souměrnost.

Úloha 11. *Je dána kružnice $k \equiv (O, r)$ s vyznačeným průměrem PQ a nesečna p kružnice k, na p je dán bod S. Sestrojte bod Z kružnice k, který má tu vlastnost, že průsečíky X, Y přímek PZ, QZ*) s přímkou p jsou souměrně sdruženy podle středu S.*

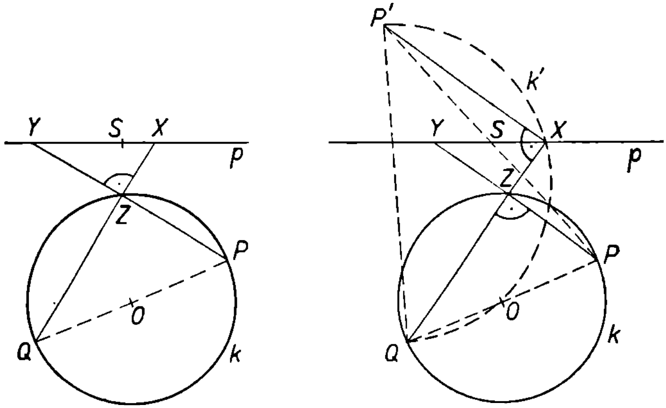

Obr. 21 a, b

Řešení. Na obr. 21a jsou narýsovány dané útvary a dále průsečíky X, Y přímek QZ, PZ s přímkou p. Bod Z je zvolen libovolně, není řešením úlohy. Zkoušejte si na podobném obrázku další body Z, s body X, Y nebudete

*) V této úloze a úlohách jí podobných je třeba považovat tečnu kružnice v bodě P za přímku PZ v případě, kdy je $Z \equiv P$. Obdobný význam má přímka QZ v případě, kdy je $Z \equiv Q$.

mít asi úspěch, zato si jistě uvědomíte, že přímky PZ, QZ jsou navzájem kolmé při každém Z.

Rozbor. Na obr. 21b je sestrojen bod Z, který je řešením úlohy. Průsečíky přímek ZQ, ZP s přímkou p jsou označeny písmeny X, Y. Souměrnost se středem S zobrazuje navzájem X a Y, zobrazme v ní „na zkoušku" i bod P a přímku PY, S ($S \to S$, $Y \to X$, $P \to P'$, $PY \to P'X$).

Protože je přímka PY rovnoběžná s přímkou $P'X$ a současně kolmá na přímku QX, je také přímka $P'X$ kolmá na přímku QX. Vidíte, že bod X je vrcholem pravého úhlu nad úsečkou $P'Q$. Napišme si shrnutí rozboru:

Je-li bod Z řešením úlohy, náleží kružnici k a přímkám QX, PY.

Bod X leží 1. *na přímce p,*
2. *na kružnici o průměru $P'Q$.*

Bod P' je obrazem bodu P v souměrnosti o středu S.

Konstrukce.

K_1: *Sestrojíme obraz P' bodu P v souměrnosti o středu S.*
K_2: *Sestrojíme kružnici k' o průměru $P'Q$.*
K_3: *Sestrojíme bod X jako společný bod přímky p a kružnice k'.*
K_4: *Sestrojíme přímku QX.*
K_5: *Sestrojíme bod Z jako společný bod kružnice k a přímky QX.*

Důkaz správnosti konstrukce. Z konstrukce K_3 plyne, že je $P'X$ kolmá na QX. Z konstrukcí K_5, K_4 plyne podle Thaletovy věty, že je PZ kolmá na $QZ \equiv QX$. Přímky PZ, $P'X$ jsou kolmé k téže přímce, proto navzájem rovnoběžné. Protože $P'X$ protíná p, protíná ji i přímka PZ, označme průsečík jako bod Y. Souměrnost S se středem S zobrazuje $P \to P'$, $P' \to P$, $p \to p$, přímku $P'X$ v rovnoběžku procházející bodem P. Touto rovnoběžkou je však přímka $PZ \equiv PY$. Průsečík přímek $P'X$, p přejde v průsečík obrazů těchto přímek, tj. bod X přejde v bod Y. V důsledku toho je bod S středem úsečky XY.

Diskuse. Konstrukce K_1, K_2 mají právě jedno řešení, přitom bod P' leží uvnitř opačné poloroviny vyťaté přímkou p než bod Q. Přímka p obsahuje vnitřní bod úsečky $P'Q$, proto i vnitřní bod kružnice k', konstrukce K_3 má právě dvě řešení. Konstrukce K_4, K_5 mají jediné řešení. Celkově má tedy úloha právě dvě řešení.*)

Umělý obrat, kterého jsme užili, lze snad nejlépe charakterisovat takto: v souměrnosti, která převádí jeden neznámý bod v druhý, jsme zobrazili jeden z daných bodů, nikoliv všechny dané body. V dalším textu poznáte, že pro užití zobrazení je v mnoha případech typické to, že v něm zobrazujeme jen některé dané útvary a hledáme pak jejich vztahy k nezobrazeným bodům.

V kapitole III jsme si ukázali úlohy, v nichž byl středem souměrnosti daný bod (úlohy 6, 7, 9, 11), dva dané body (úloha 8) nebo hledaný bod (úloha 10).

Cvičení

11. Jsou dány dvě soustředné kružnice k_1, k_2 a bod S na menší z nich. Sestrojte rovnoběžník se středem S, jehož vrcholy leží na daných kružnicích.

12. Jsou dány čtyři kružnice a bod S. Sestrojte rovnoběžník $XYUV$ se středem S, jehož každý vrchol leží na jedné z daných kružnic.

13. Sestrojte trojúhelník ABC, je-li dáno:

*) V případě, že je přímka p rovnoběžná s průměrem PQ, lze úlohu snadno řešit pomocí stejnolehlosti.

1. t_A, t_B, t_C,
2. t_A, t_B, γ,
3. t_A, v_B, v_C,
4. t_A, v_B, v_A,
5. t_A, v_C, γ,
6. t_A, β, γ.

[Umístěte těžnici $t_A = AS$ a stanovte množiny bodů, kterým náležejí neznámé vrcholy B, C. Využijte k tomu vlastností těžiště nebo vzdáleností bodu S od stran AB, AC trojúhelníka, dostanete buď kružnice, oblouky kružnic, přímky nebo polopřímky. Dále postupujte podle úlohy 9.]

14. Zobecněte úlohu 11 v tom smyslu, že zvolíte body P, Q *libovolně* na kružnici k, nikoliv jako body diametrálně protilehlé.

[Při řešení využijte vlastností obvodového úhlu PZQ; pamatujte na existenci dvou oblouků dané kružnice s krajními body P, Q.]